

УДК 347.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.13>**Ірина Сядриста,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА АКЦІОНЕРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто проблемні питання правового становища учасників відносин акціонерної відповідальності. На підставі проведеного аналізу зроблено висновки, що акціонерне товариство й акціонери як самостійні учасники цивільно-правових зв'язків є невід'ємними учасниками акціонерних правовідносин і до них може застосовуватися акціонерна відповідальність як наслідок невиконання або неналежного виконання останніми покладених на них обов'язків. Товариство вважається основним суб'єктом корпоративних правовідносин, оскільки останні складаються саме у зв'язку зі створенням корпорації та існують за її участі. Акціонери, будучи невід'ємними суб'єктами акціонерних правовідносин, визначають основні напрями розвитку товариства, здійснюють загальне керівництво його діяльністю. Вплив акціонерів як суб'єктів акціонерної відповідальності особливо яскраво проявляється при проведенні загальних зборів, де створюється правова основа діяльності товариства. Реалізуючи свої корпоративні права, акціонери формують єдину волю товариства, що має прояв у зовнішніх його відносинах у цивільному обороті. Визначення основних прав та обов'язків акціонерів, можливість притягнення їх до відповідальності за невиконання або неналежне виконання ними своїх обов'язків і за порушення прав інших акціонерів і товариства має вагомим значення для дослідження особливостей правового становища товариства, оскільки, будучи власниками акцій, вони мають право вирішувати найголовніші питання його діяльності. Органи корпорації в зовнішніх відносинах не розглядаються як самостійні суб'єкти права, а в корпоративних відносинах набувають статусу самостійного суб'єкта, який наділяється суб'єктивними правами й обов'язками, що забезпечує можливість застосування до нього відповідальності. Повноваження органів акціонерного товариства можна визнати складником внутрішніх корпоративних правовідносин, оскільки останні наділяються сукупністю відповідних прав та обов'язків, що встановлюються законодавством і статутом. Якщо правовідносини, що виникають між товариством і його органами, стосуються не виконання останніми покладених на них трудовим договором обов'язків, а порушення корпоративних прав акціонерів і самого товариства, посадові особи юридичної особи повинні нести цивільно-правову відповідальність як учасники внутрішніх корпоративних правовідносин.

Ключові слова: акціонери, акціонерне товариство, органи товариства, акціонерні правовідносини, обов'язок, відповідальність.

Постановка проблеми. Акціонерна відповідальність тісно пов'язана з акціонерними правовідносинами, вона може застосовуватися виключно до учасників акціонерних правовідносин, виникає як наслідок невиконання або неналежного виконання останніми покладених на них обов'язків або порушення прав, законних інтересів акціонерів чи товариства. Сутність акціонерних відносин і певних закономірностей зав'язків між їх суб'єктами тягне за собою неможливість утиснути їх у прокрустове ложе уявлень, котрі склалися про відомі підходи до різновидів цивільних правовідносин [1, с. 185]. Цивільним законодавством визначаються лише загальні положення стосовно відповідальності учасників акціонерних правовідносин, а отже, їй як видовому явищу цивільної відповідальності притаманні всі ознаки

останньої. Однак поряд із цим особливості правової природи відповідних правовідносин, покликаних на забезпечення балансу інтересів акціонерного товариства (далі – АТ) та його акціонерів, вимагають спеціального регулювання й визначення особливостей відповідальності відповідних суб'єктів.

Метою статті є з'ясування правового становища суб'єктів акціонерної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Наукова думка стосовно суб'єктного складу акціонерних правовідносин не зводиться до єдиного знаменника. Основною проблемою встановлення суб'єктного складу акціонерних правовідносин є підходи до визнання (невизнання) поділу корпоративних правовідно-

син на зовнішні та внутрішні. Класичному розумінню суб'єктів цивільних правовідносин кореспондує наділення осіб цивільною право- й дієздатністю. У такому розумінні ними варто визнати саме товариство та його акціонерів. Проте останнім часом отримала розвиток концепція виділення в окрему групу внутрішніх (корпоративних) правових зв'язків, де, крім означених осіб, учасниками визнаються й органи товариства, результатом діяльності яких є набуття АТ прав та обов'язків (ч. 1 ст. 92 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) [2].

Сьогодні існує декілька підходів до вивчення суб'єктного складу акціонерних правовідносин:

а) одні вважають, що ними варто визнати: акціонерів та АТ. Такої думки, зокрема, дотримується О.В. Щербина [3, с. 7], яка суб'єктами корпоративних правовідносин визначає АТ та акціонера (акціонерів) – окремий акціонер є самостійним учасником корпоративних правовідносин, проте в деяких випадках учасником корпоративних правовідносин поряд з АТ є всі акціонери цього товариства як єдиний суб'єкт.

У юридичній науці існує думка про недоречність висловлення щодо виникнення правовідносин між АТ та його акціонерами. Так, А.В. Бежан вважає, що відносини між АТ (юридичною особою) та його акціонерами (учасниками) не можна розглядати як суспільні, а лише як філософські, що існують між організаційно-правовою формою та змістом. У таких відносинах АТ залишається без зового змісту (акціонерів), лише як форма. Зовсім інша річ, продовжує вчений, коли відносини складаються між АТ та третіми особами, які не є акціонерами. У цьому разі суб'єктом є не організаційно-правова форма, протипоставлена своєму змісту, а сукупність акціонерів, що є змістом організаційно-правової форми АТ. Товариство може бути суб'єктом цивільних правовідносин лише стосовно третіх осіб, що не є акціонерами. Правосуб'єктність АТ необхідно визнавати виключно для його участі в цивільному обороті [4, с. 6–7].

Варто не погодитися з наведеним підходом, оскільки цивільне законодавство визнає й АТ (ст. ст. 2, 92 ЦК України), і його акціонерів (ст. ст. 2, 30 ЦК України) самостійними учасниками цивільно-правових зв'язків. Незважаючи на те що волю товариства формують акціонери на загальних зборах, зовні, у цивільних правовідносинах, АТ визнається самостійним, відокремленим від своїх акціонерів учасником;

б) на думку інших учених, учасниками досліджуваних відносин є будь-які фізичні

та юридичні особи, які вступають у правовідносини стосовно АТ [5, с. 43–44; 6, с. 209]. Так, В.М. Кравчук виділяє третіх осіб, які не є учасниками товариства, але вступають у правовідносини з приводу участі в товаристві (особи, що мають намір придбати акції додаткової емісії, особи, що мають намір придбати акції в акціонерів, спадкоємці інших акціонерів та ін.). Оскільки, відповідно до законодавства (ч. 3 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства» [7]), кожний засновник АТ повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій, а самого АТ – корпорації – на той час ще не існує, то, на нашу думку, неправильно вести мову про корпоративні правовідносини між засновниками. Характер цих правовідносин є не корпоративним, а зобов'язальним, оскільки такі правовідносини виникають на підставі укладеної засновниками цивільно-правової угоди про заснування АТ. Підтвердженням такої думки є позиція Ю.М. Жорнокуя, що при подальшій емісії акцій умови придбання й оплати зумовлені договором купівлі-продажу, тому виникають не корпоративні відносини, а зобов'язальні [8, с. 157]. Отже, аналіз наукової літератури свідчить, що засновники й особи, які мають намір придбати акції вже наявного АТ, при додатковій емісії не можуть визнаватися учасниками акціонерних правовідносин.

О.Є. Молотніков указує на існування в акціонерних правовідносинах двох груп учасників: основну (АТ, його акціонерів, публічно-правові утворення, які мають спеціальні права на участь в управлінні товариством, довірчого управляючого акціями) і додаткову (органи товариства, членів ліквідаційної комісії; аудитора товариства; членів ліквідаційної комісії та ін.). Аналізуючи наведену точку зору, варто зауважити, що окремі з названих відносин можуть входити до предмета регулювання інших галузей права (наприклад, ліквідація суб'єктів господарювання визначається господарським законодавством). У зв'язку з викладеним можна констатувати, що, незважаючи на велику кількість осіб, які можуть брати участь у корпоративних відносинах, не кожна з них може визнаватися учасником відповідних правовідносин;

в) на наш погляд, варто підтримати позиції О.Р. Кібенко [9, с. 43], В.М. Кравчука [5, с. 13], які суб'єктами акціонерних правовідносин визнають акціонерів, АТ і його органи, оскільки особливістю суб'єктного складу корпоративних правовідносин є те, що органи корпорації в зовнішніх відносинах не розглядаються як самостійні суб'єкти

права, а в корпоративних відносинах набувають статусу самостійного суб'єкта, який наділяється суб'єктивними правами й обов'язками, що забезпечує можливість застосування до нього відповідальності. Повноваження органів АТ можна визнати складником внутрішніх корпоративних правовідносин, оскільки останні наділяються сукупністю відповідних прав та обов'язків, що встановлюються законодавством і статутом. Отже, органи АТ можна визнати учасниками акціонерних правовідносин, але вони не можуть називатися особами, оскільки не відповідають критеріям, зазначеним у ч. 1 ст. 2 ЦК України.

Саме акціонери, будучи невід'ємними суб'єктами акціонерних правовідносин, визначають основні напрями розвитку товариства, здійснюють загальне керівництво його діяльністю. Вплив акціонерів як суб'єктів акціонерної відповідальності особливо яскраво проявляється при проведенні загальних зборів, де створюється правова основа діяльності товариства. Реалізуючи свої корпоративні права, акціонери формують єдину волю товариства, що має прояв у зовнішніх його відносинах у цивільному обороті. Визначення основних прав та обов'язків акціонерів, можливість притягнення їх до відповідальності за невиконання або неналежне виконання ними своїх обов'язків і за порушення прав інших акціонерів і товариства має вагоме значення для дослідження особливостей правового становища АТ, оскільки, будучи власниками акцій, вони мають право вирішувати найголовніші питання його діяльності.

Статтею 29 Закону України «Про акціонерні товариства» і ст. 117 ЦК України передбачено обов'язки акціонерів: дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів товариства; виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю; оплачувати акції в розмірі, у порядку та засобами, що передбачені статутом товариства; не розголошувати комерційну таємницю й конфіденційну інформацію про діяльність товариства. У рамках правовідносин права й обов'язки сторін кореспондують один одному, там, де є обов'язки однієї сторони правовідносин, є і права іншої. Саме за невиконання та неналежне виконання своїх обов'язків акціонери повинні нести відповідальність перед товариством та іншими акціонерами, а останні мають право вимагати виконання покладеного на перших обов'язку. У юридичній літературі корпоративний обов'язок визначено як забезпечену корпо-

ративним законодавством чи внутрішніми корпоративними актами міру належної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин при набутті чи реалізації ним корпоративних прав, установлених цими нормами [10, с. 13].

АТ вважається основним суб'єктом корпоративних правовідносин, оскільки останні складаються саме у зв'язку зі створенням корпорації та існують за її участі. Юридична особа – організація, що визнається державою суб'єктом права, виступає в цивільному обороті від власного імені, має відокремлене майно, що належить останньому залежно від виду юридичної особи, несе самостійну відповідальність за власними зобов'язаннями. Юридична особа є певна внутрішньо структурована соціальна спільність, яка має визначену мету своєї діяльності. Ця соціальна спільність або, іншими словами, організація здатна набувати прав та обов'язків, здійснювати певні види діяльності й нести відповідальність за свої дії [11, с. 141–142]. Як учасник цивільних, у тому числі акціонерних правовідносин, АТ наділяється цивільною право- та дієздатністю.

Набуття юридичною особою цивільних прав та обов'язків зумовлюється, зокрема, наявністю в неї власних органів волевиявлення (саме вони зазвичай і здійснюють дієздатність правосуб'єктної організації в правомірній діяльності й визначають функціональну єдність організаційної структури юридичної особи, через кожну з ланок якої організація може реалізувати свою дієздатність щодо набуття обов'язків, які виникають внаслідок вчинення відповідних протиправних дій), а можливість самостійно відповідати всім своїм майном – фактичною наявністю такого майна, на яке за потреби можна було б звернути стягнення [12, с. 224].

Внутрішні відносини в АТ як юридичній особі, до яких залучені її представницькі органи, працівники й акціонери (у разі наділення їх законом представницькими повноваженнями органу волевиявлення товариства), у сукупності становлять єдину в зовнішніх виявах діяльність правосуб'єктної організації. Виходячи із зазначеного, варто звернути увагу на те, що якщо правомірні дії товариства визнаються діями останнього, а не фізичних осіб, які входять до складу його органів, то, відповідно, і протиправні їхні дії повинні визнаватися діями саме такої організації.

Стаття 80 ЦК України містить указівку на риси, притаманні юридичній особі, однією з яких є її самостійна відповідальність за своїми цивільними зобов'язаннями. Зокрема, ст. 90 ЦК України закріплює загальний принцип, відповідно до якого юридична

особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном. Наявність відокремленого майна є необхідною передумовою участі юридичної особи в цивільному обороті. При цьому відокремленість майна проявляється не лише в його відділенні від майна інших учасників цивільного обороту, а й у чіткому розділенні майна АТ як юридичної особи та майна його акціонерів. Звідси похідним є положення цивільного законодавства про самостійну саме майнову відповідальність АТ, тобто неможливість притягнення товариства до відповідальності акціонерів за їхнім власними зобов'язаннями. Так, згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери не відповідають за зобов'язаннями АТ, так само як і товариство не відповідає за зобов'язаннями своїх акціонерів.

Юридичні особи, у тому числі АТ, виражають свою волю зовні через свої органи. Відповідне положення передбачено ст. 92 ЦК України, яка встановлює, що дієздатність юридичної особи здійснюється через її органи. Поняття дієздатності є цивілістичним, а отже, формування, зміна та припинення діяльності органів юридичної особи також мають визнаватися цивілістичними питаннями. Правовий статус керівника значно відрізняється від статусу інших працівників, що зумовлено специфікою його трудової діяльності, яка полягає у виконанні ним функцій з управління товариством. Він уповноважений здійснювати юридично значимі дії, зокрема виступаючи від імені товариства в цивільному обороті, організовуючи внутрішню діяльність у ньому, здійснюючи певною мірою правомочності власника з володіння, користування й розпорядження майном товариства.

Як свідчить судова практика, спори керівників з приводу їх звільнення з посади ґрунтуються на вимогах про визнання недійсним рішення загальних зборів унаслідок порушення процедури їх скликання або порядку прийняття ними рішень. Утім відносини щодо реалізації учасниками права на управління шляхом участі в загальних зборах, механізм їх проведення є суто корпоративними. Тому всі спори щодо скликання й проведення загальних зборів – це корпоративні спори, які б питання не були позначені в порядку денному. Тому, якщо посадові особи, з якими припинено трудові відносини на підставі рішення загальних зборів, оскаржують ці рішення як такі, що приймалися нелегітимними зборами – у порушення вимог про їх підготовку та скликання, ці спори мають бути підвідомчі господарським судам. Якщо ж посадові

особи оспориють звільнення їх із посади з інших підстав, передбачених трудовим законодавством, то це юрисдикція загальних судів. У пункті 1.12 Рекомендацій Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 № 04-5/14 [13] зазначено, що для розмежування трудових і корпоративних спорів у справах, пов'язаних із рішеннями про обрання або звільнення, відкликання керівників та інших посадових осіб товариства, господарським судам варто враховувати підстави подання позову. Трудовим є спір, пов'язаний із застосуванням норм КЗпП України та з порушенням права позивача на працю; підставою ж виникнення корпоративного спору є порушення або оспорування корпоративних прав учасників (акціонерів) господарських товариств, норм ЦК України, Господарського кодексу України, Закону України «Про акціонерні товариства», вимог установчих документів АТ.

Крім того, урахуовуючи положення ч. 3 ст. 63 Закону України «Про акціонерні товариства», що передбачає солідарний характер відповідальності посадових осіб, можна дійти висновку, що в АТ до колегіального виконавчого органу товариства та до членів наглядової ради застосовується цивільно-правова відповідальність, оскільки солідарна відповідальність для трудових відносин є винятком, оскільки, згідно з п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29.12.1992 № 14 [14], розмір шкоди, заподіяної з вини кількох працівників, визначається для кожного з них з урахуванням ступеня вини, виду й меж матеріальної відповідальності.

Висновки

Отже, урахуовуючи особливий правовий статус органів АТ (діями яких останне як суб'єкт корпоративних правовідносин набуває цивільних прав та обов'язків), повноваження, якими наділяються зазначені особи стосовно товариства, та особливості регулювання корпоративних правовідносин внутрішніми нормативно-правовими актами, у тому числі визначення статутом і договором компетенції посадових осіб АТ, можна зробити висновок, що суб'єктами акціонерної відповідальності можуть визнаватися саме АТ, його акціонери й органи управління. Якщо правовідносини, що виникають між АТ та його органами, стосуються безпосередньо не виконання останніми покладе-

них на них трудовим договором обов'язків, а порушення корпоративних прав акціонерів і самого товариства, посадові особи АТ повинні нести цивільно-правову відповідальність як учасники внутрішніх корпоративних правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Гришина І.І. Сутність відповідальності учасників акціонерних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ (збірник наукових праць)*. 2009. Вип. 45. С. 181–187.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

3. Щербина О.В. Правове становище акціонерів за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 15 с.

4. Бежан А.В. Акционерные правоотношения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кубанский государственный университет. Краснодар, 2010. 25 с.

5. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.

6. Молотников А.Е. Ответственность в акционерных обществах. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 240 с.

7. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008. № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50, 50–51. Ст. 384.

8. Жорнокуй Ю.М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права : монография. Харків : Золота миля, 2012. 186 с.

9. Кибенко Е.Р. Корпоративное право : учебное пособие. Харьков : Эспада, 2001. 288 с.

10. Саракун І.Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Науководослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. Київ, 2008. 20 с.

11. Винар Л.В. Теорії юридичної особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2007. № 3. С. 132–143.

12. Примак В.Д. Правосуб'єктність та ознаки юридичної особи в контексті її цивільно-правової відповідальності. *Вісник господарського судочинства*. 2003. № 4. С. 224–227.

13. Рекомендації Вищого господарського суду України від 28.12.2007 № 04-5/14. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v514600-07> (дата звернення: 01.12.2020).

14. Постанови Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1992 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92#Text> (дата звернення: 01.12.2020).

Iryna Siadrysta. Some problems of definition of a subject of shareholder liability

The article considers the problematic issues of the legal status of participants in the relationship of shareholder responsibility. Based on the analysis, it is concluded that the joint stock company and shareholders, as independent participants in civil law relations are integral participants in the joint stock relationship and may be subject to shareholder liability as a result of non-performance or improper performance of their duties. The company is considered the main subject of corporate relations, as the latter are formed in connection with the creation of the corporation and exist with its participation. Shareholders, being integral subjects of joint-stock legal relations, determine the main directions of development of the company, carry out the general management of its activity. The influence of shareholders as subjects of shareholder responsibility is especially evident during the general meeting, which creates the legal basis for the company. Exercising their corporate rights, shareholders form a single will of the company, which is manifested in its external relations in civil turnover. Defining the basic rights and obligations of shareholders, the possibility of bringing them to justice for non-performance or improper performance of their duties and for violation of the rights of other shareholders and the company is important to study the legal status of the company, because as shareholders they have the right to solve the most important issues of its activity. The company bodies of the corporation in foreign relations are not considered as independent subjects of law, and in corporate relations acquire the status of an independent subject, endowed with subjective rights and responsibilities, which provides the opportunity to apply responsibility to it. If the legal relationship arising between the company and its bodies does not relate to the latter's obligations under the employment contract, but to the violation of corporate rights of shareholders and the company itself, officials of the legal entity must be held civilly liable as participants in internal corporate relations.

Key words: shareholders, joint-stock company, company bodies, joint-stock legal relations, duty, responsibility.